

konstellationer. I hjertet af de forskellige følelsesregimer banker, hvad forfatterne kalder "følelsesprogrammet", som er karakteriseret af en særlig skala af normative følelser og mere eller mindre harmoniske udtryk. Samfundets mangfoldige segmenter er altså kendetegnet ved deres karakteristiske konstellationer af godkendte, mindre velansete og ligefrem forbudte følelser (følelsesprogrammet), der tilsammen udtrykker de forskellige grupperinger konsoliderede normer for de enkelte personers følelsesliv (følelsesregimet).

Kap. 2 tager fat på bogens tema om religiøse følelser. Religiøse følelser er i sig selv ikke anderledes end andre følelser som fx håb, vrede og kærlighed, men bliver først kvalificerede som religiøse igennem det specifikke følelsesprogram, som udgør den enkelte religion. I kraft af det dynamiske forhold til centrale symboler og personer samt den praksis, der kendetegner en bestemt religion bliver almenmenneskelige følelser konsolideret af den normative struktur, der udgør denne religions følelsesregime. Religiøse følelser adskiller sig dog ved en særlig normativ forankring, der som oftest gør dem mere stabile og stærke end hverdagens følelsesregime. Derved er de i stand til at transcendere den sekulariserede hverdags kalejdoskopiske følelsesregimer (så som arbejde, venner, fritidsinteresser), hvilket gør dem til mere solidt forankrede orienteringspunkter for vores eksistens.

Kap. 6 drager konklusionen af de mellemliggende kapitlers analyse af religiøse følelsers funktion og betydning i det dynamiske forhold mellem selv, samfund og symboler. Dette kapitel er en facetteret *tour de force* igennem religiøse følelsers status, svære vilkår og egentlige betydning i det senmoderne, vesterlandske samfund. De religiøse symboler i et "diversificeret", "polycentreret", "affortryllet" samfund kæmper med konkurrerende symboler, der bryder ind i de store religioners traditionelle følelsesregimer. Det betyder, at de religiøse følelsesprogrammer i dag er anderledes skrøbelige end tidligere, og at religioner i dag er nødt til at forholde sig til denne forandring. Forfatterne afslutter med at opridse muligheder for (og konsekvenser af) forskellige tiltag og reformer.

At bogen snart også udkommer i en økonomisk overskuelig paperback udgave er blot endnu en grund til at afskaffe sig denne interessante, teoretisk udfordrende og på mange måder teologisk relevante bog.

René Rosfort

Martin Keßler

Johann Gottfried Herder – der Theologe unter den Klassikern. Das Amt des Generalsuperintendenten von Sachsen-Weimar. 2 bd. Berlin – New York: Walter de Gruyter 2007. Bd. 1: XXV + 671s; Bd. 2: XVIII + 672-1115s. € 209.

Kirkehistorikeren Martin Keßler, nu i Göttingen, indleverede i 2005 sin dissertation i Jena om Johann Gottfried Herders embedstid i Weimar, og denne store sag har nu nogen tid foreligget i bogform.

Keßlers dissertation er et på alle måde stort anlagt arbejde, som tilstræber at komme rundt om alle aspekter af Herders embede, lige fra ansættelse over opgaver og forpligtelser til væsentlige dele af indholdet. Bogen er delt op i fem dele af vekslende længe: 1. del (11-52) omhandler kaldet, berømt ikke mindst i kraft af Goethes opdrag; 2. del (53-124) beskriver indgående selve embedet, struktur, pligter og ændringer deri; 3. del (125-251) tematiserer personalepolitik og -administration; 4. del, som er langt den største og omfatter resten af første bind (253-671), er en grundig undersøgelse af hele embedsområdets udseende og forandring inden for kirke, skole og universitetet i Jena; 5. og sidste del (672-1012) gennemgår minutiøst selve prædikeembedet i Weimar; dertil kommer et stort tillæg med forkortelser, arkiv-, kilder- og litteraturhenvisninger samt indeks (1013-1115).

Johann Gottfried Herder (1744-1803), som, jf. bogtitlen, er blevet kaldt teologen blandt klassikerne, havde allerede i 1776 et fint forløb bag sig. Efter to års studier i Königsberg, ikke mindst under Kant, fra 1762-64, blev han ansat i den unge alder af 20 år i Riga, hvorfra han drog på rejse i 1769. Efter ophold i Paris, ledsager for fyrstesønnen af Eutin og ophold i Straßburg (hvor han gennemgik en smertefuld og mislykket operation, og hvor han mødte den fem år yngre jurastuderende, Goethe, som beundrede den allerede da unge, lærde Herder meget), blev Herder kaldet i 1771 til det lille fyrstedømme Schaumburg-Lippe og residensbyen Bückeburg som hofprædikant og konsistorialråd. Da Goethe fik ham til Weimar, var han allerede berømt, ikke bare for en række, stærkt omdiskuterede bidrag til æstetikken, men også, og ikke mindst, for en afhandling om sprogets oprindelse og for et originalt historiefilosofisk skrift hhv. *Über den Ursprung der Sprache* (1770) og *Auch eine Philosophie der Geschichte zur Bildung der Menschheit* (1774).

Herder blev af Goethe kaldet til embedet i Weimar og ansat som fyrstehoffets førstepredikant (Oberhofprediger), skriftefader (først og fremmest for hoffet), øverste præst for byen Weimar (Oberpfarrer), kirkekassens *commisarius*, gymnasiets efor, generalsuperintendent for specialintendenturet Weimar, Overkonsistorial- og kirkeråd, Magnifizens (en særlig ærestitel, som kun tilkom Herder og Jenaer-universitetets rektor; titlen blev ved titulering altid anvendt først); og endelig Generalsuperintendent for fyrstedømmet Sachsen-Weimar. Som om alle disse opgaver i sig selv ikke skulle kunne fylde en hverdag ud, så kommer dertil en fortsat beskæftigelse med forfatterskabet – Suphan-udgaven er på 33 bind, hvoraf en betragtelig del skrives i de 27 år i Weimar.

Keßlers fokus holdes dog på Herders embede, og det gør han godt. Det er et overordentlig grundigt og forbløffende flittigt arbejde, som vidner om et detailkendskab til både uudgivne manuskripter, kilder og forskning, og ikke mindst bevidner en dygtig forsker med et kolossalt overblik og sundt jugement. Mange antagelser bliver undervejs revideret og korrigeret, og Keßler er i løbende dialog med en omfattende forskning. Forfatteren selv henviser

jævnligt til Hayms biografi fra 1880-85 (som også suppleres og korrigeres), og alene disse henvisninger godtgør Hayms formidable indsats og lærdom.

Inden for sit område vil Martin Keßlers bog utvivlsomt opnå samme status, dvs. den må og vil blive det referenceværk, som enhver forskning om Herders liv og tid i Weimar ikke kan være foruden. Ydermere er det et dybtgående indblik i 1700-tallets kirkeliv, som enhver med interesse i europæisk kirke- og kulturhistorie kan have fornøjelse af – men som de fleste alene på grund af omfanget nok aldrig får læst.

Johannes Adamsen

David Bugge

Hinandens verden. Ledsager til K.E. Løgstrup: Den etiske fordring. Løgstrup biblioteket. Aarhus: Forlaget Klim 2011. 359 s. Kr. 299. *Kompendium til K.E. Løgstrup: Den etiske fordring.* Løgstrup biblioteket. Aarhus: Forlaget Klim 2011. 95 s. Kr. 129.

Vil man tilegne sig en klassiker intensivt – om det nu er som selvstudium eller i et undervisningsforløb – er kommentarer et uundværligt hjælpemiddel. Løgstrups *Den etiske fordring* (DEF) har uden tvivl klassikerstatus i det dansk-skandinaviske kulturelle område (men også i den tysksprogede teologiske etik), og Bugges kommentar, understreger og fuldender for så vidt denne særlige position. Det drejer sig om en *ledsager* til DEF – inspireret af den engelske *companion* (10). Man kan rent faktisk betragte denne bog som en kyndig partner eller ledsager, som hjælper og understøtter på en vejstrækning – Løgstrups argumentationsgang – der ikke altid er så nem at tilbagelægge.

Kapitelinddelingen i bogen svarer til opbygningen i DEF. Underafsnittene og deres overskrifter har Bugge derimod udarbejdet på ny i forbindelse med sin rekonstruktion af argumentationsgangen (således har fx kapitel II og V i DEF to underpunkter – i ledsageren derimod seks). Bogens hovedformål består på den ene side i den rekonstruerende analyse, forklaring og diskussion af DEF, afsnit for afsnit. På den anden side vil Bugge – om end mere implicit – fremlægge en helhedstydning af DEF. Den sidstnævnte hensigt tjener samtidig til at rydde nogle “alvorlige misforståelser” af DEF af vejen (11).

Bugge identificerer i sin analyse de enkelte argumentationsskridt og -linjer, påviser deres interne sammenhæng og perspektiverer dem på baggrund af deres bredere kontekst. Han analyserer dog også begrebslighed og metaforik (jf. fx afsnittet *Håndmetaforen*, 41-43). Denne analyse går meto- disk hånd i hånd med de forklarende og uddybende kommentarer og med diskussion af argumenterne. Som hermeneutisk hjælp bruger Bugge især Løgstrup selv (bl.a. forarbejderne til DEF og “Replik” i *Kunst og Etik*, men også uudgivne papirer). Dertil kommer belysningen af Løgstrups faglige og skønlitterære referencer, samt anvendelsen af repræsentativ sekundærlitteratur. Som man kan forvente af en kommentar, som til stadighed kræver en stor indsats af sin forfatter, forholder Bugge sig som regel sympatisk til Løg-